

АРБАН ХОЁР ЖЭЛЭЙ НЭРЭ

Бүрн урда сагнаа хойшо буряад зон арбан хоёр жэл бүхэн амитадай нэрээр нэрлэж, энэ тухайдаа үлгэр домог хэлсэдэг, дуу магтаал зохиёжо дууладаг, мун жэл бүхэн нэр зүүн амитадай зураг хүрэгүүд мүнэг, ээд дээр сохин амилдэг, урлан харуулдаг байсан юм. Энэний нэг баримт болгон, 12 жэл тухай арадан дуу толилын (аялгань соло дууданшуу, сохидолтой, түргэн юм) хажуугаар, 12 жэлэй яадаа амитадай нэр зүүн, энэний ямар ушар удхатай байн тухай Хэжэнгийн аймагай Загантын совхозон булаг хүдэлмэришэдэй табинан асуудалда харуу тайлбари үгөөгөө, СССР-эй Наукануудай академин Сибирини отделеинин Буряадтахи филиалай Зүүн зүгэй соёлой түүхэ шэнжэлдэг таһагыг даагша, түүхын эрдэмэй кандидат Р. Е. Пубаевый статья толлбооди.

Буряад литэсэд долоо-найман жэл болоходонь, ээлжээтэ жэлдэ нэрэ нара үгүй нэмэжэ, дурсагдахын забнар, алгасаа заадаг байгаа. Энэ литын ёһоор шонэ жэл хабарай эхин харын нэгэн шэнэдэ эхилдэг, энэ харынь зон сагаан нара гэжэ нэрлэдэг, найр хурим хэдэг байһан юм.

Буряад зон (энэдхэг, түгэд, монголтой адли) сэг жэлээ бараар тоолодог байгаа. Тинхэдэ жэл бүхэн, нара бүхэн, үдэр бүхэн тусгаар нэрлэгдэдэг. 12 жэл 12 амитадай (хулгана, ухур, бар, туулай, луу, могой, морин, хонин, бишэн (хармагшан), тахья, нохой, гахай) нэрэ абажа, дотороо мун эр эмээрээ, үнгөрөө (хара, шара, сагаан, хүхэ), махабадараа (түмэр, модон, улан, гал) илгэдэжэ, табан 12 жэл (12 х 5) нэгэ жаран жэлэй хүснэг болодог, энэ жаран жэлэй хүснэг рабичун гэжэ нэрлэгдэдэг. Ийн Рабичун анха түрүүн 1027 ондоо — гал туулай жэлдэ, Энэдхэг, Түгэдтэ Луинхорой ёһон — сагай эрьсэ тухай ардэрай дэлгэрһон ушарар түбэй Азида сахингдажа эхилһон юм гэжэ номлоно эвнэрдэг. Тэрэ холын 1027 ойноо жара жаран жэлээр тоолоходо, мүнөө 16 дугаар рабичун ябада. Мүнөө түмэр нохой жэл гараба. Икэлһээ гадна, нара бүхэн 12 амитадай нэрээр тэмдэглэгдэдэг (МНР-тэ ханын календарьта 12 нара бүхэнэй ноур амитадай зурагаар шэмэглэгдэнэ, мун гарагай (неделин) үдэр бүхэн эхэ одоолуудай («гарат» гэшэ планет) гадна тугад үгэ — нима (наран), дабаа (нара) гэжэ мэтын нэрэ абаһа, гадна үдэр бүхэндэ 27 янзын мүншэй нэрэ үгтэйһон байдаг.

12 жэлэй яахандаа амангай нэрээр нэрлэхэн тухан арадан аман зохоёл, үлгэр туужа соо элбөгээр хэлэгдэнэ байдаг. Элдэб амитад жэл бүхэндэ нэрэ үгэжэ гэжэ булалданан, оролдохон гэжэ хэ. Жэшээлхэдэ, тон түрүүн тэмдэ хулгана хоёр хоорондоо аралданжа, боосоо эхэн юм ха. Тинхэдэ хоннай үрэн наранай гарихы харанаб, гэрэмнэй түрүүшын жэлдэ нэрээ үгэжэ гэжэ ама абаһаба юм ха. Энэ хэлсэнээрээ, тэмээн үнэлэн дээрэ зүүн урагшаа хараад хэбтэнһон, тинхэдэ хулгана тэмээнэй бүхэн дээрэ хонин аад, үгөөнэй нара эгээ урид хаража зүблэһэн, түрүүшын жэлдэ нэрэ үгүүлһон гэдэг. — Арбан хоёр жэлые түрүүжа гаранан.

ҮБЭЛЭЙ БҮҮЛШЫН ҮДЭР

Бадхааш үгы хааны саһанай Буряадтахи тоһормо хүүлшын хүйтэн. Хүүхэн залуухан даа, халуун шүһанай Хурдан гүйсэ дэбэрнэ буйлилан.

Зогсоно үйлсэдэ — золгохо хүсэлтэй! Зориута эрэмгэй гү хүлэгшэ инягын. Хүйтэн юоншые наалта бэшэ хэбэртэй. Хүүхэнэй нүдэн галаар байна лалзан.

Аман зохёолой абдарһаа

ТААГТЫ ТААБАРИ

ХҮН ЗОН, АДУУ МАЛ, АЖАБАЙДАЛ, ЭД ХОГШОЛ ТУХАЙ

Н. АЛДАРОВ.

- Хоёр алхууртай, Хоёр маажууртай, Хоёр тагнуулидайт, Хоёр харуушадтай, Ганса хаашаантай.
- Хэн юон бэлэй? Хэлшэ нэрлшэ, Таагшэ түргэн, Тоолшэ бутлшэ.
- Добые тойроод Долоо нүхэн.
- Аргалай хэлтэрхэй Алаг эрэн сар.
- Хунан хорёо соо Хула морин.
- Харанхы хүндэдэ байратай Хүри улахан басгаан, Хүбэн сагаан шаарпаар.
- Хүүзүүгээ боогоод дэбхээрэ.
- Адахад адхэ дүүрэхэгүй, Табихада талы дүүрэхэ.
- Арбан ангиушад Ара духад хаянтай.
- Тала гүбин сасэгүүд Табан ондоо үнгэртэй.
- Тала газар ургадаг Табан үнгын сасэгүүд Табан ондоо нэрэртэй.
- Холохон ошоод лбахыемни Холбоо гурбан шүдхэрнүүд Хүлдэн аналдад хаатуулаа.
- Эжэлдэ хүрөөд Ябахыемни Эзэнэй гурбан хаатуулаа.
- Дүрбэнэймни гурбан Холбоотой
- Дүтэ хонохо уялгатайб.
- Шоно бэшэ аад Хүхэ боро зүһэтэй, Шандаган бэшэ аад Шэхэ томотой, Хүлэг бэшэ аад Бүтүү туруутай.
- Гарахаһаа хахалтай, Ганса гоёлтой.
- Шудхамал харахан шүрэнүүд Шэхэ соо үхмирөө, Хаанһаа асарһан, Хэйэй шудхаман шүрэ бэ?
- Гүрлэхэн модоор Гүрдэн намнаба, Гүрэмэлхэн нураар Гэдэргэнь татаба.
- Томохон дээнээр
- Тушажа уяба, Тоһо зөөхэй Тоджо хууба.
- Гартам габжагана, Шэхэндэм шууа, Уландшегүй Урдмантай обойгоо Хубэн сагаан Хоёр сагаан, Хулань хүлэгдэ, Хүнжэлын буялага.
- Тайлаг тэмээн Талаар бэлшэ, Томоор үхмэлөөд Ташаганаса жажаа, Хадгаар хаяла Хашарнаур турьяла.
- Эдэ таабаринудые Ага ринһаа Балэжэ ДАРЖАНЬ гэбээ.

ЭНЭ НЮУРТА УНШАГТЫ: ЖЭЛЭЙ НЭРЭНҮД ХААНАБЭАБ? СҮЛӨӨТЭЙДӨӨ ЮУ ХЭЛТЭЙБ? ТАБЛАРИ, ЕГТОНУУД.

УЛААН ЗУДАН—

ХАБАРАЙ ЭХИН

«Саг сагаараа, сахилса хүхөөрөө байдаггүй» гэжэ хэлсэдэгэй ёһоор, жэлэй дүрбэн саг эрхэн эрхэжэ, он жэлнүүд ошохожол башдаг. Юрдөө үдэр хүншин ангалдан, хонго гарай халасалдан, һарын һэлгэлсэлээн үгэ мэдэжэр үнгэрнэ.

Мүнөө һүншин тэндэ үбэлэй һүүз нара барагдажа, хабарай эхин нара—улаан зудан (март) гарахын.

Хабар сагаста хүрэхэ эрэнсүгэй, тэрэнэй тэмдэг удаахан үзэгдэлһөөр үнгэрнэ. Гэжы һаа, мартын 21-дэ үдэр һун хоёр тэнсэжэ, ёһотой хабар—астрономическа хабар эрхэ. Бүмбэрсэгий бүлэүүрине наран алхжа, тэрэнэй гэрэл туяа ургаар титанан шэнсээр урдаһаа хойшлон, үдэр улам ута боло болоһоор нэмэхэ бишуу.

«Хүндэлэн сурбан дабаан» гэжэ хабарыне урдань нэрлэдэг һааб даа. Энэнь хабарай сурбан нара —улаан зудан, эхэ бүрэн, бага бүрэн болоно. Хабар нэрлэшье дабаа дабаандал, үсүүр зүүхүү байдаг һэн хи даа.

Гэжы хүнөөнэй совет хабар гэжээ

Улаан зуданда улаа хадын энгэр майла сохорлоһоор, шолбын гаражын. Энэ һарада эгээн түрүүн салан хайлажа, сол гогшоотой һайрам олоно. Сабилан, тарвалангай газар түрэгээр ундацуулагдажа, садхагана.

Хабарыне магтан дундуулан дуу, шүлдэ бада, ошондо үзэ, онтохон, үлгэр домог угаа олоно. Тэдэнь дүрбөл, «Улаан зуданда иһа һойрам урдах» гэжэ буряад арад хэлсэдэг. Баһа «март маара» гэжэсэдэг. Тэдэ үнхөөрөөныне сагаста дундуулан амисхаал орожо, агир шара наранай алтан гэрэлээ түхөөн сагаран байтар, сагаста хүйтэ рөөд, «маара» бадаг.

Гэжы хабар наашар һайхан амидарилта, үрэгжэлтэй баян дэлгэр саг. Хамга бүхэ шонгонтан ноһорлоһон парижэ, үгэ мүүсөө тэмилгэн һунһаһандал ами абана.

Улаан зудан хабарыне буряадтахи орондоо үбэлжэдэг шүүдэ олоороо мун эржэ, уянгата дүүгэн жэм бүррэдхэ. Үлгэр дөбөһоний үнгэ хубилжа эхилхэ, ургы сасэг һалбархал. Ой тайга, шугы бурцаһан һайханаар хүйсэлжа, алтан дэлхэйсмнай шэмэлхэлхэ. Ула голдууд уялза татан урдажа, занзгата сагаһаа булчин булчиг наабаха. Ам сүрөөһоний амидарилта саг түрэгжэ, хубил тийгэн хүлэгдэ үрэг зүлэһаа «үлгэмдэхэ».

Тала, майын ташалансаар табан хүшүү малнүүд нүрэгдэн, шэнхэн ногооний шэмэ амжарыишэ хэжээ арбадан үгэхэ. Тарвалангай үргэн тайгай дээгүр труктал элдэжэ, астаг дайдага арбай тарвагаар бүрөөхэл.

Жабхаланта хабарай жаргалта энэ һайхан сагта хүнүүдэйшые доосо наран гаража, бээр баясхангай олгооор долоогоор дэлгэлхэ. Одоол үнөөхи үлхөө шүлэг, дүннууднай һубаран элдэхэ. Хабарай түрүүшын нара—улаан зудан, мэндэ амар!

Н. АЛДАРОВ.

ШЭВЭНЭЭН

(Эгто үлгэр)

«Шэхэтэй юм бол шагнагты, Шэгэбштэй юм хаа—лабышуулт!»

Баатарай нима түрүүлээ Баран сондо мэдэжэ, Ургэн арад түмэндэ Унзотой туһатый үгытэ Шахамал бүүдүн хоолойгоор Шангаар хэлдэг ёһо бии. Хамтын сулгана, хуралдаан, Хабахай халуун хоёрдөһөн Нинтэ сондо ашаталтай һаа, Нилээд шапта дуутай даа. Энэ ёһо гуримыне Эндэхи Нэгэн эбтэнэл. Хортог хэрэггүй юомыне Хэдэнэйшэ сагта шөбөнөөл. Сондо барандань хандангүй, Зориута заримынь шэлэнэ. Хамаһаа нуужа, далдажа, Дажуудан дүтөөдөл хэлэнэ. Шэхэндэн дүтэ боложо, Шөбөнөөл гэжынь аргайгүй. Наһижа, хамагаа хэлэгүйдөө, Наһажа, гэрлэгдэнэ гарангүй. Бүхэлэй үдэртөө энэ Нэгэн Бүтгэгэнэ һалирша. Бүтгэгэнөө нуусаа зүйл Бүбүнэжэ шөбөнөөл. Хэлэһэн юомонийн үдыне Хэн хэмэйнэй мэдэнэл даа. Сондо хорото үгэ хүүр Зориута таранаа гэжыһа даа. Бэстиимни уха эил—Вараг бүүдүншын эил. Шөнэ бэшэ, Урданай үгэ бии

агша:

«Шөбөнээдэг хүн—нүхэртэ харша».

Сүлөө саг тухай бодолнууд

— Тодорхойгоор хэлэхэ аргагүй гүт? — гэжэ хандбаба.

— Би, гэжынь хэлэхэдэ, футболой «Локомотив» командата наадалсадари. Тимнэһээ сэнхэн сүлөө сагта һорилгодо гаршадаг юм. Тингэбшые гэр бүлзһоний, цехийнхэ коллективнээ бээ амжарлажа явангүй, харин сүлөө сагаа аша туһатайгаар үнгэргэхэ тушаань оролдохш, эмхидхэлэй хүдэлмэри ябуулаш даа. Манай цех эгээл томо цехүүдэй нэгэн юм. Залуу хүдэлмэришынше олон байлота. Ажаглаад явахадан, сүлөө сагаа бүтдөөрөн тон зүбөөр, өөртөө аша туһатайгаар үнгэргэхыне оролддо. Олонхиднай дээдэ, хүндэ тухай болон хүдэлмэринин залуушуудай һургуулинуудта һуралсаа. Энээн дээрһаа тобишоол хэлэхэдэ, сүлөө сагтаа мундэ зайгуулта-таха хүнүүд манай коллективтэй байхагүй. Библиотека, театр, кино гэжэ мотан хажуудагарагдагүйбди. Гадна сэг үргэлжэ гогордого аша гаража, саһаар һөлхордөгөн болодог, — гэжэ харуусахадань, байсабашыне, шөнө нэгэ асуудалтайгаар хандбаба.

— Би танине ойлгобөө. Зүбөөр гэрэгхиднээ, һамгандаа туһалангүй байхаар сэг баша ха юм. Гэр доторхи юумээс бүтдөөрэн хамхун хээд, сүлөө сагаа хамта үнгэргэхэдэ хэдэ шэнэһэн һайн гэжэ шэбэ, — гэжэ Леонид Иосифович хөөрөөд, намтай хахаасаа бэлэй.

Ажабайдалай жама ёһыне, мүнөө үсын эрилтыне ухаһалан ойлгодог хүнтей хөөрөлдөхөшын аятай ха юм. Хүн зон сүлөө саг тухай үгэдөөрэн ингэжэ ойлгодог, бүхэ ёһо гурим нимэрхүүгээр сахидаг һаа хэдэ шөнөнө туһатай һэм. Ганса өөртөө баша, харин хүдэлжэ байһан коллективтэнь туһатай байха бишуу.

Гэхэтэй хамта зарим хүнүүд сүлөө сагай уха шаарны зүбөөр ойлгодоггүй. Ойлошшыне һаа, «байгаа юм абаа» хэргэ тухалтайгаар хандадаг, гэрэгсэдэггүй мугтай байна.

Үнгэргэшт намарай һүүл багта нэгэ таниха айлдаг ороходом, үбүгөөн гэрлэжэ дүрлэтэр архиншынше сугтуулаад, һамгандаа «эрэ доргон» боложо, эхэ суухалтай байна.

Хүбсана хунараа угажа сүлөөгүй байһан һамганиин.

— Володя, тэрэ архна дүүргэжэ болодог гүн даа. Энэхэн хүбсанаһаа хамтаад угаагдахын. Тингээд бишини сүлөө сагаа һамбаһаланан, институтай библиотека ошожо, номуудлаа үзүүбү, заа гү? — гэжэ хандбаба.

Нилээдгүй һонтоһон нүхэдэнь, урда урдһаа галын-галын харалсаад, Володини ээм мүрын эльбэгшөөһоний удаа:

— Һамгадай ажал хэдэг бодоо хлада шимнай зүгөөргүй эрэ гэжынээ, — гэжэ энгэлбэ.

Сүлөө сагаг зоргоороо, гэр бүлөө амжарлажа үнгэргэлсэдэг, «Улан» нүхэдөө дахалсажа, Улаан-Удын «Минута» кафе хүртэр эрлэгшэ һэн. Сааһадаа юун болоо һэм? Тайбарилдашые лахамнай. Харин сүлөө сагай үдыне хоёр ондоогоор ойлгодог үбгэн һамган хоёр «халбага» хажаржа, һургуулиин һаһанай хоёр басагдын түрэнб эсэгээ шарайлажа халбаба.

Тэрэ гэгэһнээ хойшо архинаһа үбгээ һамганиин аргадаггүй, харин Улаан-Удын «Электромашин» заводто технологитэ үлгэлжэ байгаад, Зүүн-Сибирини технологическа институт дүүргэһон юм. Дипломоо бэшэхэдэ, заводтоноо ажал хүдэлмэригэй болжо, онсо өөрһон дүрлэд ханамжлуудлаа оруулан байна. Энэниини институтай кафедра, мун заловнишэ коллектив халуунаар һайһагаа.

Тинхэдэ сүлөө сагаа ганса өөртөө «аһагайгаар» үнгэргэдэг Володя жэлэй туршада таба-зурган ажал һэлэгшэн, һамганһаа дуулинта ёһоор һалһан намтартай.

— Һамганай урда хойно һайм-һаран байжа гүйхын тула сүлөө саг, амаралтын үдэр үгэтэггүй, харин ёһотой хүн шонги амархын, сэнхэһын тула сүлөө сэг байдаг юм, — гэжэ таранай хайхармажгүйгөөр хэлэшыне эли тодо һанаһаа.

Дүрбэ-табан жэлэй саана Володя сүлөө саг тухай жэншэдгүй зүбөөр хэлэдэг, өөрөөше технологияческа институтта зоочоноор һуралсагша бэлэй. Тинхэдэ мүнөө?

Сүлөө сагаа тон зүбөөр хэрэгдэһонэй ашаар Володини һамган — Рима Антоновна Мажарова технологическа институт дүүргэдэ, турал заводто тон сангэй, туһатай мэргэлжэлтэ болоно. Нимэрхүү жэншэнүүд хэдэ шэнэһон олон гэжшэб.

М. ОСОДОВ.

СЭНХИР ЭКРАНУУДАТА

УЛААН-ҮДЭ ХАРУУЛНА: 17 часнаа «Ерүдүйн городто» гэдэ уран һайханай мультфильм.

МОСКВА ХАРУУЛНА: 17.10 минутанһаа орон доторхи һонин. 17.15 минутанһаа «Ленинэй абаһан һангин газарнуудар» гэһэн дамжуулга. 17.45 минутанһаа «Эфир соо «Залуушуул» гэһэн дамжуулга. 18.25 минутанһаа орон доторхи һонин. 18.40 минутанһаа телевизивоно зүмжэ. 19.30 минутанһаа «США-тай коммунист партиити генеральная секретер нухар Гес Хал гэгэһтэй «Танай һанамжа» гэһэн хөөрлөөд.

УЛААН-ҮДЭ ХАРУУЛНА: 20 часнаа «Неделя» гэһэн һүүлэй һониний программа. 21.20 минутанһаа литература дамжуулга. 22 часнаа 00.35 минута хүртэр Москваһаа дамжуулга.

13 часнаа 20 улс хүртэр Москваһаа дамжуулга. 13 часнаа орон доторхи һонин. 13.15 минутанһаа «В. И. Ленинэй соратнигууд» гэһэн үхийбүүдтэ зорюуладан дамжуулга. 13.45 минутанһаа «Арадай университет» гэһэн дамжуулга.

Манай адрес, телефоннууд

г. УЛАН-ҮДЭ, ул. Ленина, 35. Телефоныне редактора—54-90, приемная—54-93, зам. редактора—68-08, зам. редактора—62-62, отв. секретаря—50-52, зам. отв. секретаря—68-76, 63-85, пропаганды и агитации—56-23, промышленности и строительства—61-35, советского строительства и быта—69-58, культуры и школ—60-21, исем и рабселькоров—67-81, в формации—34-03, общественная приемная—56-62, машиностроения бюро—57-63, фотолаборатория—33-61.